

UDK 004.738.5

Primljeno:

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Amela Delić, Mirela Karahasanović

RAZUMIJEVANJE INTERNETA: KAKO OBLIKUJEMO NOVI MEDIJ I KAKO ON OBLIKUJE NAS?

U ovom radu autorice nastoje kritičkim propitivanjem odnosa tehnologije i uma, mašine i čovjeka, razumjeti mrežne medije, njihovu prirodu i način na koji njihovo integrisanje u svakodnevnicu mijenja tu svakodnevnicu. Internet je kao tehnologija, ali i medij masovne komunikacije u društvu prisutan već 30-ak godina, no diskusije o njemu uglavnom se svode ili na odu tehnologiji ili na skepticizam, koji, kako to kaže Silva Vaidhyanathan (2018) zastupaju „ortodoksni” medijski ekolozi“. Zato u ovom radu pokušavamo razumjeti odnos tehnologije (medija) i uma (čovjeka), počevši od zapažanja koja iznose Mumford, Nietzsche, McLuhan, Freud, do savremenih promišljanja McChesneya, Carra, Keena, Vaidhyanathana, Searla. Razmatramo načine na koji su prethodni mediji, uključujući govor, pismo, fotografiju, mijenjali društvo i čovjekove potrebe, ali i nove, izmijenjene obrasce ponašanja u svakodnevnom životu, a koji su dijelom nastali i iz naše upotrebe dominantne tehnologije današnjeg doba. Propitujemo i izvor čovjekove potrebe za novim tehnologijama, izumima, mašinama, njegovu želju za kontrolom prirode i tehnike, koja se polahko pretvara u kontrolu samog čovjeka. U radu ne dajemo konačne odgovore na narastajuće probleme i pitanja današnjeg umreženog i tehnificiranog svijeta, nego se bavimo refleksijama razvoja interneta, komunikacionih tehnologija i vještačke inteligencije.

Ključne riječi: Internet; tehnologija; um; vještačka inteligencija; čovjek

S ONU STRANU IZUMA: OD POTREBE DO OVISNOSTI

S pojavom svakog novog komunikacijskog medija postavlja se i pitanje njegove opravdanosti, potrebe, a nerijetko se pitamo i šta je čemu prethodilo – potreba mediju, ili je medij stvorio i učvrstio potrebu za samim sobom, odnosno za tehnologijom koja je u njegovoj osnovi. U mnoštvu glasova kojima se nastoji opravdati pojava i etabliranje medija, nerijetko se čuju i oni kritički intonirani kojima se pokušava objasniti način na koji u međusobnoj interakciji medij-društvo, mediji mijenjaju društvo i čovjeka, ali i načini na koji društvo mijenja medije. Prirodni tok razvoja medija išao je od govora, preko pisma, novina, knjige, stripa, pa do elektronskih – radija i televizije, koji su kao posljedicu za sobom ostavljali unificirano masovno društvo, neki bi rekli i društvo „lažnih potreba“ i „kulturne industrije“ zarobljeno proizvodima „industrije svijesti“ (Horkheimer, Adorno, Enzensberger). Mnogi autori pokušali su ponuditi odgovor na pitanje da li su medijske tehnologije nastale kao pokušaj čovjeka da interveniše u prirodu, odnosno kao njegov zahvat kojim nastoji da je kontroliše i ukroti. Čini se da nijedan medij nije tako snažno pretendirao na kontrolu prirode i čovjeka, ili je bar izazivao podozrenje javnosti da upravo to radi, onako kako to rade mediji u čijoj je osnovi internet tehnologija. Komunikolozi, ali i drugi znanstvenici kojima je poznata historija razvoja ovog medija, znaju da je on nastao upravo iz potrebe da se preduprije mogući nuklearni i drugi vojni napadi na Sjedinjene Američke Države. Nakon što je Sovjetski savez lansirao satelite u Zemljinu orbitu, Sjedinjene Američke Države intenzivirale su napore da usavrše komunikaciju u slučaju sovjetskog nuklearnog napada.

Ideju interneta utemeljili su znanstvenici poput Norberta Wienera, Vannevara Busha i drugih, ali se ipak osnivačem prve mreže koja je povezivala nekoliko računarskih centara smatra Agencija za projekte naprednih istraživanja Američkog ministarstva odbrane (ARPA). Mreža kojom su prvi put povezani fizički udaljeni računari nazvana je ARPANET¹. I tako je krajem 60-ih nastala komunikacijska mreža kojom su Amerikanci nastojali zaštititi svoju državu u slučaju vojne prijetnje. Vođe projekta koji je evoluirao u današnji internet bili su Paul Baran, Bob Taylor, Wesley Clark, Vincent Cerf i drugi. Samo je desetak godina internet ostao u domenu znanosti i vojske, a već 80-ih izlazi na tržište kao tehnologija za masovnu i komercijalnu upotrebu. Ideja vodilja mreže bila je ravnopravna komunikacija svih učesnika komunikacijskog procesa. Ova ideja i danas je ključni argument zagovornika interneta koji nastoje mrežnu tehnologiju predstaviti kao pogodnu tehnološku podlogu za ravnopravniju, slo-

¹ Agencija za projekte naprednih istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama, osnovana 1958.

bodniju i decentralizovaniju komunikaciju. Paradoks je u tome da je danas, 50 godina nakon nastanka ARPANET-a, skoro sva moć resursa i diskurzivna moć medija interneta ponovo skoncentrisana u rukama par moćnih korporacija; bilo da je riječ o medijskim kao što je Murdochova *News Corporation*, računarskim kao što je *Microsoft*, ili apsolutnim prvacima u kontroli tržišta pažnje i pretraživanja kakva je korporacija *Google*. Čak je i utemeljitelj Svjetske mreže, odnosno *World Wide Weba*, Tim Bernes Lee na svjetskom samitu u Lisabonu poručio da su današnji „Web oteli pokvarenjaci i trolovi koji su ga koristili za manipuliranje ljudima diljem svijeta“², a Manuel Castells se opravdano pita o kakvom pluralizmu i demokratiji u eri interneta uopće govorimo kada je „jedan posto onih na vrhu lestvice prisvojio za sebe 5 procenata ekonomskog rasta“ (2018: 141). Prema pisanju Andrewa Keena, koji je i sam bio *start-up* poduzetnik u Silicijskoj dolini, *Google* „kontrolira oko 65% pretraga u svijetu, dok na nekim tržištima kao što su Italija ili Španjolska prevladava s više od 90%“ (Keen 2017: 72). McChesney, pak, kaže da *Google* drži 70% tržišta pretraživanja *online*, a „procjenjuje se da preko iTunesa Apple kontrolira 87 posto tržišnog udjela u skidanju digitalne glazbe i 70 posto tržišta softvera za reprodukciju video-materijala“, dok „Amazon drži između 70 i 80 posto ukupne internetske prodaje kako fizičkih knjiga tako i e-knjiga“ (McChesney 2013: 168). Monopolisti često udružuju svoje snage, pa je tako 2006. *Google* kupio *YouTube* za 1,65 milijardi dolara, *Facebook* je 2012. preuzeo *Instagram* za milijardu, a *Yahoo* je 2013. kupio *Tumblr* za 1,1 milijardu“ (Keen 2017: 75).

Internet je trenutno u fokusu pažnje ekonomskih i političkih elita, no u početnim godinama etabliranja ove tehnologije korporacije nisu pokazivale veliko zanimanje za izum nastao u „vojnom i znanstvenom establišmentu“ (Castells, prema Sofradžija 2010: 87). McChesney piše da je „IBM čak odbio dati ponudu za podmrežne kompjutere 1968. godine, rekavši da taj poslovni pothvat nije dovoljno profitabilan. Godine 1972. Vlada je izašla sa svojom čuvenom ponudom da AT& T-u ustupi nadzor nad ARPANET-om, to jest internetom, a taj monopolist je to odbio ‘zbog toga što to ne bi bilo profitabilno’“ (McChesney 2013: 131).

Danas su mrežni mediji postali dio naše svakodnevnice, uz njih provodimo veliki dio dana, pasivno ili aktivno. Komunikacija, poslovanje, obrazovanje, održavanje i sklapanje veza – sve ove aktivnosti odvijaju se putem mrežnim medija. George Orwell i Aldous Huxley bili bi zaprepašteni da znaju koliko smo svoje živote učinili

² [www.balkansk.aljazeera.net](http://www.balkansk.aljazeera.net/vijesti/web-puni-30-godina-je-li-postao-cudoviste-izvan-kontrole?fbclid=IwAR24tATdA7VgQbYvAAfUwCseSOIH7r5FysuLRP8qNhEI69v0F5xvbrz2wLw), link: <http://balkansk.aljazeera.net/vijesti/web-puni-30-godina-je-li-postao-cudoviste-izvan-kontrole?fbclid=IwAR24tATdA7VgQbYvAAfUwCseSOIH7r5FysuLRP8qNhEI69v0F5xvbrz2wLw> (16. 3. 2019.)

transparentnim, ne samo vlasti i partijama, nego i oglašivačima, kompanijama, ali i svim zainteresovanim građanima „globalnog sela“. Savremeni pisci beletristike poput Dan Browna, Dave Eggersa, pa čak i bivši američki predsjednik Bill Clinton, u svojim su knjigama govorili o važnosti internet komunikacije. Obustavu ove vrste komunikacijske razmjene predstavili su skoro apokaliptičnom. U knjizi *Predsjednik je nestao*, Clinton i Patterson opisuju dramatičnu situaciju u kojoj su američki i ruski hakeri prekinuli mrežnu komunikaciju u Sjedinjenim Američkim Državama. Jedan od glavnih likova knjige zaprepašteno pita „ukrast ćete Amerikancima internet?“ (2018: 59).

Historija razvoja interneta je kontroverzna. Nastao je iz straha da će komunikacija u realnom svijetu biti prekinuta u slučaju nuklearnog napada. Zato su na kraju u Američkom ministarstvu odbrane i riješili da komunikaciju premjeste u virtuelni svijet koji je manje osjetljiv na fizička uništenja. Danas već živimo u ozbiljnom strahu da bi neko mogao obustaviti virtuelnu komunikaciju, i da bismo u konačnici morali ponovo učiti razgovarati u fizičkom svijetu. Iako su eksperti optimistični kada je u pitanju budućnost u digitalnom dobu (Stansberry, Anderson, Rainie 2019), ipak, napredak u mrežnoj komunikaciji, koji bi doprinio svjetlijoj budućnosti u eri mrežnih medija, ovisi najviše od spremnosti „ljudi da prihvate reforme koje će omogućiti bolju saradnju, osnovna prava i ekonomsku jednakost“ (Ibid). Trenutno, stvari ne stoje baš najbolje.

Razvoj i etabliranje interneta i *World Wide Weba* donijeli su brojne promjene u sve sfere ljudskog života, a najevidentnije su očito one u komunikacijskim procesima. U knjizi *Tehnika i civilizacija* Lewis Mumford piše da svaka mašina ima kulturne, ekonomske, ali i praktične dimenzije djelovanja, te da je odnos između društva i izuma uvijek međusobno uslovljen i isprepleten, a da „iza svih velikih materijalnih izuma ne stoji samo dug unutrašnji razvoj tehnike“, već „postoji i promjena uma“ (Mumford 2009: 19). Tridesetak godina kasnije, Marshal McLuhan također piše o psihičkim i društvenim promjenama koje prate razvoj medija. Iza njegove poznate sintagme „medij je poruka“ krije se poenta po kojoj „to jednostavno znači da osobne i društvene posljedice svakog medija – to jest, svakog našeg produžetka – proizlaze iz novih razmjera što ih u naše poslove uvodi svaki naš produžetak, ili svaka nova tehnologija“ (McLuhan 2008: 14). Za ovog kanadskog teoretičara dominantni mediji nekog doba utječu na stvaranje „kulturne arome“ (McLuhan) ili „društvenog karaktera“ (From) neke zajednice. U djelu *Mreže revolta i nade: Društveni pokreti u doba interneta* Manuel Castells također piše da „iako svaki pojedinačni ljudski um formira značenje tako što materijal tumači prema sopstvenom nahodanju, sama mentalna

obrada materijala uslovljena je komunikacijskim okruženjem. Stoga transformacija komunikacijskog okruženja direktno utiče na oblike konstrukcije značenja, a samim tim i na proizvodnju odnosa moći“ (Castells 2018: 25). Sami tehnički izumi, uključujući i medije nikada dakle nisu bili u potpunosti neutralni, na što je još davno u *Čovjeku jedne dimenzije* upozoravao Herbert Marcuse. On je još 1964. zapisao da „proizvodni aparat tendira tome da postane totalitaran, utoliko što determinira ne samo društveno potrebna zanimanja, vještine i stavove, već i individualne potrebe i aspiracije“ (Marcuse 1968: 24). Odnos medija i društva uglavnom je veoma složen i interaktivan, isprepleten, kao u znamenitom filmu *Matrix*, mrežama vidljivih i manje vidljivih veza koje se veoma teško prekidaju. Nažalost, sudeći po istraživanjima i uvjerenjima brojnih teoretičara (Vaidhyanathan, Carr, Keen, Turkle, McChesney), građani širom svijeta još uvijek nisu svjesni na koje sve načine mediji mogu transformirati njihov život i svakodnevne prakse, ne samo simboličke, nego i empirijske, a osobito umne.

Po mišljenju Marshala McLuhana, za kojeg mnogi kažu i da je bio ispred svoga vremena u predviđanjima razvoja medija i tehnologije, sami mediji predstavljaju produžetak čovjekovih čula. U novije vrijeme, tu tezu je razvio Nicholas Carr u knjizi *Plitko: Što internet čini našem mozgu?*(2011). Po Carrovu mišljenju, internet je produžetak čovjekovih umnih sposobnosti – on je čovjekova memorija, navigacija, orijentir, kompas, sat, mjerac kalorija i kvaliteta sna. To je takozvana intelektualna tehnologija „kojom proširujemo i podupiremo svoje mentalne sposobnosti – za pronalaženje i klasificiranje informacija, formuliranje i artikuliranje ideja, za prenošenje znanja i vještina, za mjerenje i izračunavanje, za proširivanje kapaciteta pamćenja“ (Carr 2011: 67). I zaista, više ne pamtimo dugačke brojeve telefona budući da to pametni telefon radi za nas. Ne pamtimo ulice ni adrese ljudi, jer nas telefonska navigacija odvodi tačno pred vrata na koja trebamo još samo pokucati. Mnoge fakte nije neophodno pamtit, ako imamo pristup internet konekciji i *Wikipediji* vrlo lahko ćemo otkriti sve što nas zanima. Međutim, krije li se iza ovih brojnih pogodnosti i neka opasnost? Carr, Mumford, McLuhan i brojni drugi autori dijele jednu misao važnu za razumijevanje mrežnih medija. McLuhan je među prvima kazao da svaki novi čovjekov produžetak u vidu medija vodi samoamputaciji dijela tijela na koji se nastavlja. Tehnički produžeci izazivaju otupjelost, jer „kad je naš središnji živčani sustav produžen i izložen, moramo ga otupjeti, inače ćemo umrijeti“ (McLuhan 2008: 46). Produžujući svoja čula tehničkim sredstvima, čovjek ih istovremeno nadograđuje, ali i, dugoročno gledajući, paralizira. Mumford pojašnjava da „na isti način na koji magnetofon i radio postepeno preuzimaju čovjekov prirodni nagon za pevanjem, tako i

fotoaparata preuzima potrebu za gledanjem, automobil za hodanjem – mašine dovode do promena u osnovnim funkcijama, što je samo korak do paralize“ (Mumford 2009: 384). Danas, naprimjer, uočavamo da su kamere na pametnim telefonima skoro zamijenile čovjekovo oko. Halima Sofradžija zaključuje da „u osnovi, naš život ispunjava EKTRAN. TV ekran, kompjuterski ekran, ekran video-kamere, nadzorne kamere, ekran za ultrazvučne preglede, čak minijaturni ekran mobitela...“ (Sofradžija 2015: 34). Ekran telefona postao je novi, digitalni super ego. Ušminkani, dotjerani, besprijekorni, takvi smo na našim *selfie* fotografijama. Kao u Vajldovom romanu *Slika Doriana Greja*, mi smo postali pravi, skriveni portret našeg virtuelnog imidža. Za Carru je prelazak sa papira na svijet *touch-screen*-a važan zato što taj prelazak nije samo stvar fizičke promjene fokusa oka. Po Carru, kako migriramo sa klasičnih na digitalne medije, sa stranice na monitor, i naš um migrira iz linearnog u hipertekstualni ili nelinearni. „Miran, usredsređen, neometan, linearni um, ustupa mjesto novoj vrsti uma koji želi i treba da srče i izbacuje informacije u kratkim, isprekidanim, često i prepletenim naletima – što brže, to bolje“ (Carr 2011:23). Um čovjeka čiji je dominantan medij utemeljen na internet tehnologiji je nefokusiran, rastresen i konstantno u deficitu pažnje. Sve ključne karakteristike weba kao multimedija kreirane su tako da nam ometaju pažnju dok istovremeno pokušavaju produbiti naše znanje. „Svaki put kada upalimo kompjuter, ubačeni smo u ‘ekosustav tehnologije prekidanja’, kako to naziva blogger i pisac znanstvene fantastike Cory Doctorow“ (Carr 2011: 126). Hiperlinkovi su osmišljeni kako bi nam proširili znanje, dali širi kontekst problema o kojem istražujemo, podsjetili nas ili podučili. Međutim, problem u hiperlinkovskim vezama je u tome što nam skreću pažnju. Stalnim „skakanjem“ sa sadržaja na sadržaj nismo u stanju pratiti dokle smo došli, niti razumjeti dubinu onoga što čitamo ili gledamo. Carr će reći da je „njihova vrijednost kao navigacijskog sredstva neodvojiva od njihovog ometalačkog učinka“ (Carr 2011: 125). Oni (hiperlinkovi) otežavaju posvećeno čitanje i razumijevanje medijskih informacija. Zbog toga se one fragmentuju, rasparsavaju, svode na ključne riječi, rečenice ili pasuse. Sve je to navodno u cilju uštede vremena, a upravo se u njemu, u tom „izmorenom, malaksalom vremenu (u kojem govoriti znači ne reći ništa), razotkriva ukupna ljudska situacija u obliku postmoderne iscrpljenosti (Zerzan); svakodnevno vidimo pred sobom izmoreno i ubrzano društvo, ali i to već ima prizvuk normalnog, svakodnevnog“ (Sofradžija 2015: 49). Uprkos namjeri da se upotrebom velikog broja tehnoloških uređaja, uštedi vrijeme i omogući više rasonode u čovjekovom životu, desilo se zapravo, kako tvrdi Ratko Božović (2015) svojevrsno „ubistvo slobodnog vremena“. Naime, „u čovjekovom svakodnevstvu i njegovom slobodnom vremenu nema prijatelja, nema svakodnevnih šetnji, nema

čestitih posjeta pozorištu, nema čitanja knjiga u tišini dokolice“ (Božović 2015: 1). Ovaj svijet enormnog ubrzanja, „svijet pokretan porukama i brzim odgovorima ne čini samorefleksiju nemogućom, ali čini malo da se ona njeguje“ (Turkle 2011: 241).

Usporavanje ritma i brzine življena, ili, kako bi to kazao Marcuse, „pacifikacija egzistencije“ (1968) skoro je nemoguća. Zarobljeni u medije masovnog komuniciranja, okruženi s bezbroj blještećih ekrana koje viđamo više nego svoj vlastiti lik i svoje najmilije, sadržaj medija u potpunosti smo podredili formi. Često nije potrebno da čitamo ni te izdvojene informacije, već nas video snimci i fotografije informišu sasvim dovoljno, taman toliko koliko nam je pažnje ostalo.

„Kombiniranjem više različitih vrsta informacija na jednom ekranu, multimedijaska Mreža još više fragmentira sadržaj i ometa našu pažnju. Na istoj web-stranici može stajati par odlomaka teksta, video ili audio zapis, navigacijski elementi, razne reklame, i nekoliko programčića, takozvanih widgeta, koji se vrte zasebno. Svi znamo koliko takva kakofonija podražaja može dekokcentrisati“ (Carr 2011: 125).

McLuhan je također smatrao da su i „duševni slomovi različitih stupnjeva veoma česta posljedica iskorjenjivanja i preplavljanja novim informacijama i beskrajnim novim uzorcima informacija“ (McLuhan 2008: 20), a Loran de Siter kaže kako „svakodnevni život subjekata doba anestezije više liči na neprekidni niz sivih trenutaka sa visokim nivoom nerveze, tokom kojeg se ponekad dogode nezgode što nagovještavaju da bi moglo biti drugačije“ (2019: 106). Naravno, tehnologija nije uzročnik svakog zla, niti kako to kaže Regis Debray može biti „hiperbolisani sinonim za zlo“ (Debray 1997: 230). Ipak, mnogi autori su oštricu svoje kritike usmjerili upravo na medije komunikacije, s posebnim akcentom na društvene mreže. Siva Vaidhyanathan na sličan je način opisao *Facebook*-ov učinak na ometanje pažnje. Poručuje da je i *Facebook* „poput kasina, slot mašine i čipsa strukturiran tako da vas zaokupi, da vas dezorijentiše tek toliko da izgubite pojam o trajanju i dubini svoje zaokupljenosti tim iskustvom, te da vas nagradi tek toliko da se često vraćate, čak i kada su vam na dohvat ruke ugodnije, bolje ili korisnije mogućnosti za ulaganje vremena i truda“ (Vaidhyanathan 2018: 49). Sherry Turkle smatra da su društvene mreže pogodne tek za snažne emocionalne reakcije i za izjašnjavanje, ali ne i za razgovor. S druge strane, Manuel Castells vjeruje da su društvene mreže doprinijele pokretanju i koordiniranju društvenih pokreta, po nekima čak i revolucionarnih, poput onih na Islandu, u Sjedinjenim Američkim Državama, Egiptu, Tunisu, a sličnog je ubjeđenja i Marry Chayko. Ipak, Siva Vaidhyantha poručuje da su društvene mreže doprinijele i lakšoj komunikaciji pripadnika različitih grupa koje karakteriše netolerantnost prema drugačijima,

nasilje, mržnja. Iako ćemo nerijetko čuti da društvene mreže omogućavaju decentralizovanu i dvosmjernu komunikaciju, znanstvenici (Sunstein, Vozab, Klauški, Vaidyanathan) tvrde da se korisnici ovih medija uglavnom zatvaraju u krugove ljudi koji dijele njihova shvatanja i ideološke obrasce. Ove teorije potvrđuje i istraživanje koje je 2016. sproveo *Pew Research Center*, a koje je pokazalo da „korisnici traže informacije koje podržavaju njihovo mišljenje“ (Anderson i Rainie 2017: 2).

Internet je kao naša umna ili intelektualna tehnologija prepun raznih podražaja, informacija i djelića informacija, fotografija, video i audio materijala, blještećih slova različitih boja. Iako zaista olakšava naše svakodnevne poslove, taj intelektualni proizvod isto tako nas ometa u fokusiranju i udubljanju u, samo ljudima imanentne, umne zadatke. Ovako je to slikovito opisao Lewis Mumford: „Sa stalnim zahtevima spoljašnjeg sveta, koji su toliko učestali i oštri bez obzira na njihov stvarni značaj, unutrašnji svet stalno postaje siromašniji i gubi svoj oblik – umesto aktivne selekcije imamo pasivno upijanje koje prelazi u ‘konfuznu subjektivnost’“ (Mumford 2009: 304).

Fokus pažnje korisnika internet medija sve više je na njihovom virtualnom sebstvu. On je na neki način postao ono što je Freud među prvima nazvao podsvjesnim ili „unutrašnjim inostarnstvom“ (Freud), a Sherry Turkle proglasila „nelagodom u konekciji“ (2011). Mrežni mediji su naša mjesta okupljanja, upoznavanja, iskazivanja humanosti, ljubavi, mržnje ili strahova. No, ostaje pitanje šta se dešava s našim fizičkim, stvarnim ja? Po mišljenju koje iznosi Turkle, „ovih dana u tehnologiji ujedno tražimo načine da stupimo u odnose i da se od njih zaštitimo“ (2011: 13). Ova se psihologinja pita šta se desilo s čovjekom pa je počeo očekivati više od tehnologije nego od samoga sebe i drugog čovjeka. Mrežni mediji su, po njenom mišljenju, onemogućili čovjeku istinsko osamljivanje i samorefleksiju, produbili su njegov egocentrizam i doprinijeli razvoju narcizma. Čovjek oslonjen na mrežu i mrežnu komunikaciju bježi od stvarnosti i života, tražeći u tehnologiji i robotima ono što mu je stvarno potrebno, a što nije sposoban tražiti od sebe i drugih ljudi.

FILOZOFIJA VJEŠTAČKOG UMA: JESMO LI STVORILI NAD-ČOVJEKA?

Tehnološki napredak koji je uslovio razvoj interneta ali i drugih sredstava komuniciranja ima šire implikacije od onih koje se odnose na konsekvence tehnološki posredovane komunikacije. Dovodi se u pitanje tradicionalna definicija čovjeka kao umnog

bića. Može se reći da je sve do 19. stoljeća, kada se tehnologija povezivala sa strojevima za pomoć čovjeku u fizičkom radu (žetelica, parni stroj, parna lokomotiva), u Zapadnoj tradiciji još uvijek vladala Aristotelova definicija čovjeka kao umnog bića, čije navažnije oruđe čini um. Već u 19. stoljeću pojavljuju se izumi koje možemo smatrati produžecima čovjekovih „intelektualnih sposobnosti“ (Carr), poput telegrafa, fotografije, fonografa, filma, telefona. U istom stoljeću njemački filozof Friedrich Nietzsche razvija kritiku cjelokupne Zapadne tradicije utemeljene na metafizičkom poimanju čovjeka, svijeta i morala. Sa Nietzscheovom kritikom metafizike, koja se temelji na kritici uma, događa se zaokret u odnosu na tradicionalnu predstavu čovjeka. Čovjek nije više metafizičko beskonačno umno biće, već ograničeno biće, biće volje. Iščezavanjem metafizike iščezava i čovjek, a na njegovo mjesto stupa *nad-čovjek*. Prezasićenost čovjekom proizašla je iz imperativa „Saznaji“, ali uvijek kao čovjek, odnosno na isti način i istim očima (Nietzsche 2011: 225), zbog čega ljudski rod u cjelokupnom procesu saznavanja i nije spoznao više do svoje organe (Ibid: 225). To u povijesti spoznaje podrazumijeva da se čovjek nije pomjerio od samoga sebe, opčinjen sobom uživao je u onom ljudskom. *Nad-čovjeka* sigurno neće stvarati filozofija, a hoće li tehnika?

Dok Nietzsche pitanje održanja čovjeka zamjenjuje pitanjem kako ga prevazići (Nietzsche 2007: 309), Edmund Husserl krizu opstanka evropskog čovjeka posmatra u odnosu na krizu znanosti. Husserl zaključuje da je promjena svjetonazora modernog čovjeka, koja se dogodila u 19. stoljeću općim obratom vrednovanja, donoseći na krilima pozitivizma vjeru u prosperitet, značila okretanje od pitanja koja su ključna za istinsko ljudstvo (Husserl 1990: 13). To su pitanja smisla i besmisla čitavog ljudskog opstanka: „Ona se tiču isključivo čovjeka kao onoga koji se u svojemu odnošenju prema ljudskoj i izvanljudskoj okolini slobodno odlučuje, da kao slobodan u svojim mogućnostima umno oblikuje sebe i svoju okolinu“ (Ibid: 13). Za razliku od Husserlovog problematiziranja izostavljanja najzačajnijih ljudskih pitanja i njihovog odnosa prema znanosti, Adorno i Horkheimer problematizuju konsekvence prosvjetiteljstva, pitajući se, kako se iz bezuslovne vjere u autoritet uma dogodilo, umjesto oslobođenja, njegovo formalizovanje? Kako se dogodilo da na mjesto slobode i otpora stupi nekritičko prihvatanje i pasivan odnos prema kulturi u kojoj živimo? Uzrok tome je u značajnoj mjeri neistovremenost tehničkog i ljudskog razvitka. „Tehnološki um se razvio do te mjere da je pobijedio i samu istinu“ (Adorno, Horkheimer 1989: 144).

U današnjem svijetu u kojem tehnologija diktira perspektivu viđenja čovjeka, može se reći da je um već poražen. Što se tehnologija agresivnije razvijala, to je čo-

vjek više iščezavao. Tome svjedoče zagovornici vještačke inteligencije (A. Newell, J. McCarthy, F. Dyson) tvrdeći da je razvoj vještačke inteligencije već dostigao nivo koji prevazilazi čovjekovu inteligenciju.

„Vještačka inteligencija je dio kompjuterske znanosti usmjeren na dizajniranje inteligentnih kompjuterskih sistema koji pokazuje karakteristike koje asociraju na inteligenciju u ljudskom ponašanju, razumijevanju jezika, učenje, rasuđivanje, rješavanje određenih problema i druga pitanja“ (Barr, Feingenbaum 1981: 3).

Već od 1960. do 1980. godine sprovedena su istraživanja u domenu interakcije čovjek –kompjuter „nakon čega dolazi do promjene u nomenklaturi prema interakcijskom dizajnu korisničkog iskustva kada je riječ o odnosima ljudi i interaktivne tehnologije“ (McCarty, Wright 2004: 3). Toj promjeni prethodio je kako razvoj tehnologije tako i ambicije da se mišljenje u najvećoj mogućoj mjeri formalizuje.

Prvi pokušaj da se tehnologiji pripíše svojstvo inteligencije jeste poznati eksperiment Alana M. Turinga, utjecajnog matematičara čiji je rad na teoriji računanja postao osnova za razvoj modernih računarskih strojeva. Vodeći se dilemom da li je moguće stvoriti inteligentnu mašinu, Turing daje novu operativnu definiciju inteligencije, koja kao takva ima oblik testa kojim se utvrđuje da li je ono što prolazi test inteligentno (Heil 2004: 112). To je afirmisalo vjerovanje da operacije mozga mogu biti simulirane digitalnim kompjuterom, te da je mozak digitalni kompjuter, a um digitalni program. Oštro protivljenje takvom obliku identifikacije vještačke i ljudske inteligencije iznosi John Searle smatrajući da kompjuterski programi kao formalno, sintaktički definirani, lišeni značenja ne mogu biti identifikovani sa mišljenjem koje je više od sintakse i pukog formalizma (Searle 1990: 34). „Razlika kompjutera i ljudskog uma je u tome što um posjeduje unutrašnji mentalni sadržaj koji nedostaje formalnom programu, što po automatizmu podrazumijeva nemogućnost programa da konstituiše um“ (Searle 1992: 200). Prema Searlu ovakvo stanovište je posljedica odbacivanja da bi u ljudskoj svijesti uopšte moglo postojati nešto biološko (Ibid: 31).

Ali ako je svijest biološki fenomen, kako tvrdi Searl, vještačka inteligencija to nije. U tom kontekstu John McCarty navodi da se:

„... vještačka inteligencija nije razvila kao grana biologije koja se temelji na neurofiziološkom ili psihološkom posmatranju eksperimenata i teorije. Također nije prvenstveno ni inženjering, iako je inženjerski poduhvat odnedavno razvijen. Umjesto toga vještačka inteligencija se razvila kao grana primjenjene matematike i kompjuterske znanosti sa ciljem rješavanja složenih informatičkih situacija, gdje eksperti i teorije uključuju identifikaciju intelektualnih mehanizama, vrste informacija i vrste razmišljanja potrebnih za postizanje ciljeva pomoću

informacija i kompjuterskih sposobnosti dostupnih zdravom ljudskom razumu“ (McCarthy 1996:35).

Razlika između čovjeka i vještačke inteligencije, između stvarnosti i konstrukcije, prisutna je i u razlici realnog i *online* svijeta. „Najznačajnija činjenica ove razlike počiva na potpunom odsustvu fizičkih svojstava, kao što su materija, vrijeme i prostor“ (Jakoby, Reiser 2014: 68). Komunikacione tehnologije stvaraju vlastiti prostor kojim nastoje integrisati što veći broj raspršenih individua u cijelom svijetu koje u svom ograničenom prirodnom prostoru imaju minimalne šanse da se povežu sa različitim i dalekim kulturama, ljudima, mjestima, kontinentima. *Online* prostor uspio je da transcendira prirodni prostor umrežavajući cijeli svijet. Internet i nove tehnologije ne stvaraju jedan jedinstven, već mnoštvo različitih virtuelnih prostora. „Praksa pokazuje da mobilni telefoni, SMS ili prostori stvoreni Skypeom zadržavaju obilježja privatne sfere gdje je pristup ograničen što dovodi do jednosmjernog kanala komuniciranja“ (Benski, Fisher 2014: 5). To otvara pitanje koliko odsustvo dijaloga, neposrednog kontakta, mijenja određene aspekte našeg promišljanja i odnosa prema ljudima i stvarima. John McCarthy smatra da komunikacione tehnologije koje koriste vještačku inteligenciju kroz interakcije sa ljudima obogaćuju ljudski život, uključivanjem emocija, vrijednosti, ideala i snažnih osjećanja, čime iskustvo sa tehnologijom biva kreativno i otvoreno.

Koliko će se određena tehnologija pokazati uspješnom, ovisi o tome koliko može odgovoriti određenim potrebama korisnika. „Web stranice novih računala i proizvođači mobilnih telefona potiču njihovu vezanost za osiguravanje da njihove tehnologije obogaćuju korsničko iskustvo. Jednako je vjerovatno i da će knjige o internetu razmotriti kako su ga ljudi prisvojili i učinili dijelom njihovih odnosa i aktivnosti“ (McCarty, Wright 2004: 3). Ništa manje od estetske, stvaralačke dimenzije koju potencira McCarthy u odnosu čovjeka i interakcione tehnologije nije važna emocionalna dimenzija. Poseban značaj tom pitanju daje sociologija emocija istražujući problem odnosa medija i emocija i novih emocionalnih praksi. „Pojavom interneta ovaj problem je aktualniji jer internet omogućuje više razrađenih načina koji čine sastavne dijelove emocija poput dijeljenja, komuniciranja, izvedbe, prikaza“ (Benski, Fisher 2014: 1). Postavljaju se pitanja u kojoj mjeri su nove emocionalne prakse ključne za preoblikovanje društvenih struktura, kao što su kulturne norme, politička struktura i ekonomski procesi (Ibid: 2), te koliko je čovjek ekspresivan u novoj vrsti emocionalne razmjene? Dok jedni vide neraskidivu vezu između upravljanja emocijama i novih odnosa moći (Svensen), drugi smatraju da komunikacija u online svijetu nije manje

emocionalna nego u stvarnom svijetu, već suprotno (Jakoby, Reiser 2014: 68). Za ovaj odnos kao i za estetički i bilo koji drugi odnos čovjeka i interneta neophodno je uvažavati formalizovana pravila koja omogućavaju svaki naš odnos i radnju unutar *online* područja. Tu se pokazuje neraskidiva veza interneta i vještačke inteligencije. Slijeđenjem formalnih pravila isključuju se temeljne značajke našega života poput slobode, neslobode, svjesnosti, nesvjesnosti, percepcije, djelovanja, memorije i drugih. Ona isključuju svaki oblik antagonizama i protivriječja koji su sastavni dio našeg odnosa prema sebi i svijetu. Razlog je moguće tražiti i u ubjedenju zagovornika vještačke inteligencije da najdublji problemi uma imaju kompjutersko rješenje (Searle), kao i da se zahvaljujući vještačkoj inteligenciji mogu efikasno izvršavati brojni zadaci u domenu rada, ekonomije, sigurnosti i sl. Oslanjajući se na tehnologiju u rješavanju problema koje on sam proizvodi, čovjek u vlastitom svijetu postaje stranac i pasivni posmatrač vlastitog života.

Glavni problem tehnološkog razvoja, između ostalog i komunikacionih tehnologija, je u teškoći predviđanja u kojem smjeru će se razvijati i na koji način će utjecati na ljudski život. Tako se na primjer početkom razvoja interneta uporedo širilo oduševljenje ali i skepticizam u pogledu toga šta sa internetom dobijamo. Dorner i Seely već 2002. godine u knjizi *One Step Ahead, Writing for Internet* u kojoj objašnjavaju korake korištenja interneta, upozoravaju na neizvjesnost njegovog razvoja. Internet je, tvrde Dorner i Seely, i uzbudljiv i alarmantan. Uzbudljivost se sastoji u učinkovitom povezivanju cijelog svijeta, a zastrašujuće je što ne znamo kako će to promijeniti način na koji mislimo, radimo i interakciju (Dorner, Seely 2002: 6). Sada već možemo konstatovati određene konsekvence razvoja interneta. Najznačajnija od njih je ta da je svaka sfera društvenog života isposredovana internetom, ne postoji aspekt života koji se razvija neovisno o internetu, što govori u prilog tome „da internet nije samo alat koji ljudi koriste, već i okruženje u kojem žive“ (Benski, Fisher 2013: 1). „Internet je više od tehnologije. To je socio-tehnički sistem, koji se ne sastoji samo od mašina već i od ljudskih aktera, propisa, društvenih normi i društvenih struktura“ (Ibid: 4). Postajući sastavni dio svakodnevnog života internet nedvojbeno utječe na način na koji vidimo svijet i kako u njemu živimo. Kao što primjećuje Feenberg, „tehnologija nije samo sredstvo nego i refleksija razvoja ljudske prirode koji se pretvara u transformaciju svijeta. Prema tome, svaki čin tehnologije mora se pratiti u odnosu na čovječanstvo kojem služi“ (Feenberg 2014: 112). Pitanje je u kojoj mjeri će taj razvoj otvoriti nove mogućnosti ali i proizvesti nove opasnosti.

Da li će nas sposobnost stvaranja umova projektiranjem kompjuterskih programa odvesti do ostvarenja već duge težnje čovjeka za vladivnom nad prirodom, da li će

doći do stvaranja nove civilizacije, koja bi se temeljila na novom načinu davanja smisla našim životima, i novom razumijevanju sebe (Searle 1992: 190)? Ta pitanja Searle opravdano postavlja.

Prema tome, McCartyjevom optimizmu da će nadilaženje ljudske razine racionalnosti od strane umjetne inteligencije otvoriti čovječanstvu nevjerovatnu raznolikost mogućnosti, možemo balansirati sa istom tolikom ubijedenošću i u nevjerovatne negativne posljedice po čovjeka i prirodu. Rješenje antinomije, kantovski rečeno, pokazat će se u praksi. U značajnoj mjeri kod većine teoretičara prisutna je saglasnost o tome da budućnost tehnološkog razvoja ovisi od čovjeka. „Ljudska akcija, a ne tehnologija odlučit će o budućnosti interneta“, smatra Feenberg (2014: 121). Na ljudske potencijale oslanja se i Kranenburg, smatrajući „da svako od nas može pomoći u izgradnji tehnologija povjerenja i osnaživati se u doba masovnog nadzora tehnologije i okoline“ (Dodson, Kranenburg 2008: 9). Čini se da se čovjek nalazi u dilemi ili-ili. Ili preuzeti kontrolu nad individualnim i društvenim životom i prirodom, ili pustiti da sve teče, i možda dočekati dolazak *nad-čovjeka*, stroja poput bića koji će neograničeno vladati svim materijalnim i intelektualnim resursima čovječanstva.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Umjesto zaključka odlučile smo postaviti nekoliko pitanja koja smo u radu problematizirale, a koja je nužno postaviti prije nego odlučimo uopće razgovarati o mrežnim medijima i digitalnom društvu. Kuda plovi naš umreženi brod nošen vjetrovom optimizma i izložen burama pesimističnih vizija i prognoza? Tehnologija nadzora, kontrole, špijuniranja, lahke zabave i uživanja, površnosti i plitkosti, ometanja i pažnje – sve su ovo sintagme kojima kitimo svoje diskusije o internet tehnologiji i njenim medijima. No, šta se zaista dešava s čovjekom kada je dozvolio, svjesno i nesvjesno pristao da bude dio jedne takve mreže, nudeći joj besplatno, opsceno i u neograničenim količinama podatke o svom životu i fotografije svojih najdragocjenijih i najintimnijih trenutaka? Može li čovjek koji se ponosi svojom napašću za materijalnim, dok se istovremeno stidi svojih najdubljih i najčasnijih emocija, uopće da se pobuni protiv bilo kakve nepravde u društvu, a kamoli da izrazi protest kada ga nedozvoljeno slijede, narušavaju mu privatnost i kao najobičniju robu ga prodaju oglašivačima? Jesmo li dorasli tehnologiji koju su izumili mladi, perspektivni i slave željni studenti prestižnih fakulteta? Da li smo stvorili tehnologiju interneta da nam služi, i ako jesmo, kako i gdje smo na tom putu zalutali, pa smo od gospodara postali njen rob? Je li ona

naša nova virtuelna podsvijest, budući da svoju sve manje poštujemo i slušamo. Jesmo li u želji da prevaziđemo ograničenja čovjeka kao umnog bića, na kraju ipak odlučili da posao promišljanja prepustimo tehničkim uređajima, a da mi budemo *homo ludensi* jer je to najjednostavnije? Iskreno se nadamo da će u skorije vrijeme odgovori na ova pitanja biti mnogo drugačiji od onih koje slutimo. Do tada nam ostaje da (pre)živimo u društvu u čijem smo stvaranju učestvovali. Ovaj rad je pokušaj da izazovemo zapitanost nad našom digitalnom sadašnjošću, a posebno budućnošću. Iako ne dajemo odgovore na postavljena pitanja, vjerujemo da smo ponudile nekoliko argumenata za promišljanje. Da, internet jeste povezao ljude, jeste omogućio pristup raznolikim izvorima informacija, jeste donekle i decentralizirao komunikacijske procese. Ipak, istovremeno je simbolička i ekonomska moć i dalje skoncentrisana u rukama nekoliko grupa i pojedinaca. A rijetko razmišljamo i o refleksijama mrežne komunikacije na naše umne procese, one koji su nekada bili svojstveni samo čovjeku. Previše se oslanjamo na naše tehničke produžetke, a premalo se pitamo o načinu na koji oni mijenjaju naš svijet, naše shvatanje tog svijeta i sebe u njemu. Budućnost mreže, mrežnih medija, ali i nas u njima jeste neizvjesna, ali još uvijek nije izgubljena. Na kraju, mi smo oni koji će odlučiti hoćemo li, i koju ćemo tipku pritisnuti.

LITERATURA:

1. Adorno, Theodor, Max Horkheimer (1989), *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, Sarajevo
2. Anderson, Janna, Lee Rainie (2017), "The Future of Truth and Missinformation Online", Pew Reserach Center; <https://www.pewresearch.org/internet/2017/10/19/the-future-of-truth-and-misinformation-online/> (28. 3. 2020.)
3. Barr, Avron, Edward A. Feigenbaum (1981), *The Handbook of Artificial Intelligence*, HeurisTech Press, Stanford, California
4. Benski, Tova, Eran Fisher (2014), *Internet and Emotions*, Routledge Studies in Science Tehnology and Society, Taylor&Francis: Routledge
5. Božović, Ratko (2015), Paradoksi medijske slobode, *Medijska kultura*, No 8. NVO Civilni forum, Nikšić
6. Carr, Nicholas (2011), *PLITKO, Što Internet čini našem mozgu*, Naklada Jenesski i Turk, Zagreb
7. Čajko, Meri [Mary Chayko] (2018), *Superpovezani*, Clio, Beograd
8. De Siter, Loran [Laurent de Sutter] (2019), *Narkokapitalizam: život u doba anestezije*, Mediteran, Novi Sad
9. Debre, Režis [Régis Debray] (1997), *Uvod u mediologiju*, Clio, Beograd
10. Dodson, Sean, Rob van Kranenburg (2008), *The Internet of Things, A Critique of Ambient Technology and All Seeing Network of REFID*, Institute of Network Cultures, Amsterdam
11. Dorner, Jane, John Seely (2002), *One Step Ahead, Writing for Internet*, University Press, Oxford
12. Feenberg, Andrew, (2014), *Great Refusal, or Long March, How to Think About the Internet*, u: Fuchs, Christian, Sandoval Marisol, ur., *Critique, Social Media and The Information Society*, Routledge: Francis and Taylor Gorup, str. 109-125
13. Fuchs, Christian, Sandoval Marisol (2014), *Critique, Social Media and The Information Society*, Routledge: Francis and Taylor Gorup
14. Heil, John (2004), *Philosophy of Mind: A Contemporary Introduction*, Taylor&Francis, New York – London
15. Husserl, Edmund (1990), *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*, Globus, Zagreb
16. Jakoby, Nina R., Simone Reiser (2014), *Grief20: Exploring Virtual Cemeteries*, u: Benski, Tova, Eran Fisher, ur.: *Internet and Emotions*, Routledge Studies in Science Tehnology and Society, Taylor&Francis: Routledge, str. 65-89.

17. Kastels, Manuel [Manuel Castells] (2018), *Mreže revolta i nade: Društveni pokreti u doba interneta*, Službeni glasnik, Beograd
18. Keen, Andrew (2017), *Internet nije odgovor*, Naklada Ljevak, Zagreb
19. Mamford, Luis [Lewis Mumford] (2009), *Tehnika i civilizacija*, Mediteran Publishing, . Novi Sad
20. Marcuse, Herbert (1968), *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo
21. McCarthy, John (1996), *Defending AI Research, A Collection of Essays and Reviews*, CSLI Publications, Center for The Study of Language and Information, Stanford, California
22. McCarthy, John, Peter Wright (2004), *Technology as Experience*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts – London England
23. McChesney, Robert (2013), *Digitalna isključenost: Kako kapitalizam okreće internet protiv demokracije*, Multimedijalni institut i Fakultet za medije i komunikaciju, Zagreb – Beograd
24. McLuhan, Marshal (2003), *Understanding media: The extensions of man*, Gingko Press, Corte Madera, CA
25. Nietzsche, Friedrich (2007), *Tako je govorio Zaratustra*, Feniks Libris, Novi Sad
26. Nietzsche, Friedrich (2011), *Zora, misli o moralnim predrasudama*, Dereta, Beograd
27. Searle, John (1992), *Rediscovery of Mind*, A Bradford Book, Teh MIT Press, Cambridge, Massachusetts – London, England
28. Serl, Džon [John Searle] (1990), *Svest, mozak i nauka*, Filozofsko društvo Srbije i Centar za filozofiju i društvenu teoriju Instituta društvenih nauka, Beograd
29. Sofradžija, Halima (2015), *Hiperpolitika i savremeno društvo: proces tehniziranja svijeta*, Dobra knjiga, Sarajevo
30. Stansberry, Kathlee, Janna Anderson, Lee Rainie (2018), *Experts Optimistic About the Next 50 Years of Digital Life*. Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/internet/2019/10/28/experts-optimistic-about-the-next-50-years-of-digital-life/> (20. 2. 2020.)
31. Terkl, Šeri [Sherry Turkle] (2011), *Sami zajedno: Zašto očekujemo više od tehnologije a manje jedni od drugih*, Clio, Beograd
32. Vajdijanatan, Siva [Siva Vaidhyathan] (2018), *Antidruštvene mreže*, Clio, Beograd

UNDERSTANDING INTERNET: HEW WE SHAPE THE NEW MEDIA AND HOW IT SHAPEE US?

Summary:

In this paper, the authors seek to critically questioning the relationship between technology and the mind, machine and man, we also try to understand the medium of the Internet, its nature and the way in which its integration into everyday life is changing everyday life. The For 30 years, Internet has been a technology, but also a medium of mass communication in society, but the discussions about it are mostly reduced to either laud of technology or skepticism, which, as Silva Vaidhyanathan (2018) says, are representing those named as „‘orthodox’ media ecologists“. Therefore, in this paper, we are trying to understand the relationship between technology (media) and the mind (man), starting from the observations made by Mumford, Nietzsche, McLuhan, Freud, to the contemporary thinking of McChesney, Carr, Keene, Vaidhyanathan, Searl. We are considering the ways in which the previous media, including speech, letter, photography, were changing society and human needs, but also new, changed patterns of behavior in everyday life, which were partly created due to our use of the dominant technology of contemporary age. We also study the source of man’s need for new technologies, inventions, machines, his desire for the control of nature and technique, which, seemingly, is easily transformed into the control of the man himself. In this paper we do not give the final answers to the growing problems and issues of today’s networked and technologized world, but we are dealing with reflections on the development of the Internet, communication technologies and artificial intelligence.

Keywords: Internet; technology; mind; artificial intelligence; man

Adresa autorice
Author’s address

Amela Delić
Mirela Karahasanović
Univerzitet u Tuzli
Filozofski fakultet
amela.delic@untz.ba
mirela.karahasanovic@untz.ba

